

1

*Zijn blik is door het lopen langs de tralies
zo moe geworden dat hij niets meer ziet
Het moeten hem wel duizend spijlen lijken
en achter deze duizend bevindt zich – niets*

Rainer Maria Rilke, 'De panter'

Amsterdam, februari 1941

De meedogenloze, bijtende sneeuw viel in ijzige lagen op de door de oorlog verscheurde straten van bezet Nederland en vormde hopen van grauwgrijze modder, een stad verstikkend die al ont-daan was van haar menselijkheid. Na een week van ijskoude temperaturen, vuile straten en afketsende stenen verspreid door onfortuinlijke chauffeurs waren de staalachtige hopen sneeuw besmeurd met lelijke spetters. Grijze sneeuw op grijze straten gesmoord door een hemel van eenzelfde ontmoedigende kleur. Voor de Nederlanders weerspiegelde dit sombere weer een wereld die even somber aanvoelde.

In een donkere straat klonk de holle echo van spijkerlaarzen, het nu vertrouwde geluid van een kolonne marcherende nazi's. Terwijl de voeten op de weg stampten, werd de ritmische cadans beangstigend. Elke hamerende stap werd een doordringende voor-bode, als een pond stalen spijkers in een blikken trommel die heftig werd geschud. Tijdens de negen maanden van de bezetting had het Derde Rijk zichzelf al een kwaadaardig beest betoond

waarmee niet gespot moest worden, een bloeddorstige jakhals, voorbereid en alert, klaar om alles wat tussen hem en de overwinning van de Führer stond neer te halen en te verslinden.

Amsterdam, ooit levendig en zorgeloos, dat met zijn weelderige schittering de oogappel van Nederland was, had goede hoop gehad de binnenvallende troepen te kunnen verslaan, maar ging net als de rest van Nederland in slechts vier dagen ten onder in de Duitse Blitzkrieg. Het hart was nu opengewrongen en voor eeuwig gewond. Zijn ooit zo smetteloze optimisme was, evenals de sneeuwhopen op de grond, voor altijd aangetast en verstikt door de duistere krachten van het kwaad.

Het lawaai in de rustige straat was oorverdovend geworden, en angstige gezichten bevroren achter gesloten deuren en dichtgeklapte luiken, de ogen gesloten in een stil gebed. Verkilde zielen hoopten dat hun enige uitdaging, weigeren om de gordijnen te sluiten, hun verenigde schreeuw van verzet zou uitdragen, zodat ze zich vast konden klampen aan hun laatste restje beschaving. De voetstappen stierven weg, maar de angst bleef veel langer hangen dan de echo's. Pas toen het weer helemaal stil was, stonden ze zichzelf de luxe toe om adem te halen en zich weer te richten op hun taak om te overleven, terwijl ze God weer dankten – niet deze straat, niet vandaag.

Aan de andere kant van de stad tikte een klok op het ritme van de marcherende voeten. Professor Josef Held staarde naar zijn witte oppervlak en scherpe, zwarte wijzers, zich niet bewust van het gevaarlijke ritme waarmee hij de tijd aangaf. De klok hing hoog aan een muur, wakend over een groot klaslokaal gevuld met rijen studenten. Een hoog plafond, afgewerkt met sierlijke kalkstenen kroonlijsten die aan één kant plaatsmaakten voor stoffige maar goed geordende boekenkasten en aan de andere voor elegante ramen.

Professor Held zat aan zijn bureau te corrigeren. Hij was een onbeholpen, zevenenveertigjarige man, die zichtbaar niet lekker

in zijn vel zat en zelden opkeek van zijn werk. Als hij dat wel deed, hing er een zweem van aantrekkelijkheid om hem heen. Deze sprak uit zijn perfect blauwe ogen en opvallend zwarte haar, dat aan de slapen grijs begon te worden. En hoewel hij zijn hele leven voorovergebogen aan dit ene bureau had doorgebracht, had zijn lichaam op een of andere manier iets van jeugdige strakheid behouden die meer paste bij een vroegere atleet dan bij een bescheiden wiskundeprofessor.

In zijn klaslokaal leek het regime van marcherende soldaten ver weg. IJverige studenten, met tot aan de ellebogen opgerolde mouwen en hun hoofd gebogen over eikenhouten tafels, zetten er hun verstand aan het werk. Afgezien van het getik van een klok was er niets anders te horen dan zo nu en dan een ingehouden kuchje of een druk schrijvende pen die over papier kraste. Het vertrek leek tijdloos, en de uren eindeloos. Toen de wijzers van de klok elkaar eindelijk op het middaguur ontmoetten, vocht een zwak zonnetje zich een weg door de leikleurige wolken.

Held verwisselde het ene wiskundeproefwerk voor het andere en hield op. Op het vel papier voor hem stond geen wiskunde, geen antwoorden op de genummerde opgaven. In plaats daarvan stond er een gedicht op de pagina, 'Panter', geschreven door Rilke, de lievelingsdichter van zijn overleden vrouw. Hij schudde zijn hoofd en zuchtte geërgerd, omdat hij vandaag niet aan Sarah wilde denken. Hij zette zijn bril met het zilverkleurige montuur af, een goedgekozen attribuut voor een man die zich wilde afschermen van de buitenwereld. Hij legde hem voorzichtig op zijn bureau en wreef in zijn ogen voor hij hem weer opzette, de ene kromme staaldraad na de andere. Hij keek op de klok en schraapte zijn keel. 'Jullie kunnen gaan. Meneer Blum, ik wil je even spreken.'

De studenten liepen zwijgend de deur uit, weg van de verstikkende stilte in het lokaal. Eén studente, Elke Dirksen, bleef bezorgd in de deuropening staan dralen terwijl ze naar Michael

Blum keek die naar voren liep. Met zijn knappe uiterlijk leek Michael het beste wat de jeugd te bieden had. Tweeëntwintig jaar, vol leven en met een rusteloos charisma. Michaels ogen sprankelden van uitdagende humor terwijl hij knipoogde naar Elke in de gang.

Professor Held wachtte aan zijn bureau tot het lokaal leeg was, terwijl hij zijn papieren op een ordelijk stapeltje legde. Toen het stil werd en de deur dichtging, legde hij Michaels proefwerk boven op de stapel. Hij sprak direct tegen hem zonder op te kijken. 'Meneer Blum, je weet dat dit een wiskundecursus voor gevorderden is.'

Michael lachte.

Na vele jaren in het onderwijs was Held gewend aan brutaliteit. 'Dit is niet de eerste keer dat we deze discussie voeren. Je hebt weer iets op je proefwerk geschreven in plaats van, zoals verzocht, de formule op te lossen.'

Michael stribbelde tegen. 'Wat? Houdt u niet van Rilke?'

Professor Held ging door: 'Dat heeft er niets mee te maken. Gedichten horen in boeken, niet op wiskundeproefwerken.'

De scherpe inademing van Michael duurde een fractie van een seconde voor die overging in een toon van ingehouden verbiterdheid die onder zijn woorden opborrelde. 'Het is niet meer zo makkelijk voor me om gewoon... boeken te kopen. Weet u soms niet wie hij is?'

Voor het eerst keek de oudere man op. 'Pardon?'

Michael leek geanimeerd, enthousiast zelfs. 'Rainer Maria Rilke. De dichter? Hij wordt beschouwd als een van de meest romantische...'

Professor Held probeerde Michael met een opgeheven hand de mond te snoeren.

Op Michaels gezicht was boze frustratie te zien. Daarna ging hij door: 'Hoor eens, dit doet er niet meer toe, want vandaag is mijn laatste dag.'

Professor Held sloeg zijn blik neer en trok een nieuwe stapel proefwerken naar zich toe. Onderwijl schoof hij Michaels proefwerk over zijn bureau naar hem toe. 'Maak alsjeblieft de opdracht af.'

Michael schudde zijn hoofd. 'Vandaag. Is. Mijn. Laatste. Dag. Ik ga hier niet zitten wachten tot ze me komen halen. En ik wil niet gedwongen worden om in de *Arbeitseinsatz* te gaan.'

Held keek even op. Er werden zoveel jongemannen gedwongen om in Duitse fabrieken te gaan werken; verzet kon gevaarlijk zijn. Dat wilde hij ook zeggen, maar in plaats daarvan trok hij zich terug achter de veiligheid van zijn muur.

'Toch moet je dit proefwerk afmaken.'

Michael griste het blad weg. Terwijl hij vooroverleunde, viel er een folder uit zijn rugzak op het bureau. Er was een hoek vanaf gescheurd. Michael had hem kennelijk ergens vanaf getrokken, waarschijnlijk uit woede. Het waren instructies aan alle Joodse mensen om zich te registreren. Beide mannen staarden ernaar en verstijfden. De tikkende klok en gedempte geluiden in de gang vulden de oorverdovende ruimte tussen hen in. Held beseft plotseling dat Michael Joods was, en hij voelde zich hulpeloos, woordeloos. Hij wilde zijn strenge optreden terugnemen, maar voor hij iets kon zeggen, verkreukelde Michael het proefwerk langzaam en uitdagend tot een prop die hij op het bureau van de professor liet vallen.

'Denkt u nou echt dat dit belangrijk is? De moed om te vechten en lief te hebben – dat is het enige wat nu telt. En daarvan is niets te vinden in een wiskundige formule.'

Terwijl hij zijn bril hoger op zijn neus duwde, staarde professor Held naar de bal papier.

Elke deed de deur open. 'Michael! Kom nou!'

Het geluid van voetstappen echode door de gang naar het klaslokaal. Michael liep snel naar de deur.

Held trok de la van zijn bureau open en haalde er een boek uit.

Het was een versleten exemplaar van Rilkes *Nieuwe gedichten*. Hij hield het omhoog voor zijn jonge student. 'Voor je gaat, meneer Blum...'

Michael draaide zich om en Held schoof het boek over het bureau. Michael kon zijn nieuwsgierigheid niet bedwingen en kwam dichterbij. Toen hij de titel zag, sloeg hij het eerbiedig open. Held keek naar hem terwijl hij de opdracht op de eerste pagina las, met de hand geschreven door zijn vader.

Voor Josef. Soms wordt de moedigste liefde gefluisterd op de stilste momenten.

Betekenisloze woorden van heel lang geleden, peinsde Held. Hij richtte zich weer op zijn proefwerken en mompelde met een wegwerpend gebaar: 'Hou het maar.'

De jongen klemde het boek tegen zijn borst. 'Echt? Dank u. Heel hartelijk bedankt.'

Niet op zijn gemak door dit vertoon van emotie schoof Held zijn bril nog hoger op zijn neus en knikte, terwijl hij papieren over zijn bureau schoof.

Michael draaide zich om, maar stopte bij de deur. 'Ik denk dat ik u nu wel kan vertellen dat ik wiskunde haat.'

Daar moest Held even om lachen en hij mompelde, meer tegen zichzelf dan tegen Michael: 'Dat vermoedde ik al.'

Michael liep de deur door en Elke trok hem snel aan zijn arm de gang in.

Held keek naar de lege plek waar het boek jarenlang ongeopend had gelegen. Hij haalde diep adem en schoof de la dicht. Hij wilde net doorgaan met corrigeren toen hij iets op zijn bureau zag liggen. Voorzichtig pakte hij de folder op die Michael had laten vallen.

De deur van het klaslokaal ging open en Held riep: 'Meneer Blum, je bent vergeten...'

Maar in plaats van Michael werd hij verrast door Hannah Pender. De nieuwe secretaresse van de universiteit, een opvallende

vrouw met hoge jukbeenderen, zat meestal achter de balie. Hij zag dat ze vandaag gekleed was in een donkerblauwe A-lijnrok, die strak om haar heupen zat en haar welgevormde benen benadrukte, en een ivoorkleurige blouse met een hals van kant. Terwijl ze naar binnen liep, praatte ze in perfect Duits met een ernstig kijkende nazi-officier die haar volgde.

Hij werd begeleid door een groepje soldaten die voor de deur in de houding stonden. Hun grijze uniformen staken scherp en misplaatst af tegen de elegante, hoge ramen en de mooie lambrieringen in de gang.

‘Dit is professor Held,’ zei Hannah. ‘Hij doceert gevorderde wiskunde.’ Ze liep naar zijn bureau. ‘Hallo, professor. We komen alleen even uw studenten controleren.’

Held reageerde verbijsterd. ‘Mijn studenten? Mijn lokaal is leeg.’ Onder zijn bureau hield hij het bericht over de volkstelling in zijn hand. Hij zat niet te wachten op vragen over waarom hij deze folder had of waarom die verscheurd was.

Hannah glimlachte nerveus en knikte.

De majoor liep doelgericht door het lokaal en nam elk detail in zich op. Toen hij bij de hoge ramen kwam, keek hij omhoog, schijnbaar gebiologeerd door een spin die buiten in een hoge hoek een web maakte. Terwijl de spin zijn ragfijne draden weefde, werd zijn web getroffen door een zacht briesje dat het heen en weer liet zwaaien als een hangmat aan de kust. In het klaslokaal, waar alleen het geluid van de tikkende klok te horen was, bouwde die zijn eigen spanning op met elke tik die de tijd markeerde. Er vormde zich een druppel zweet op de brug van Helds neus en hij veegde hem snel weg met zijn vrije hand. De majoor draaide zich langzaam om en keek Held aan.

‘Professor Held? Interessante naam.’

De professor knikte even.

De soldaat liep naar zijn bureau en zei in het Duits: ‘Ik geloof dat dat woord in het Nederlands hetzelfde is als in het Duits,

en "held" betekent. Ik hoop dat u niet van plan bent er een te worden.'

Uit gewoonte duwde Held zijn bril nogmaals hoger op zijn neus, keek op naar de officier en antwoordde hem in het Nederlands: 'Ik ben bang van wel.'

Er gleed een nieuwsgierige uitdrukking over het gezicht van de soldaat, vergezeld door een gemaakte glimlach; hij fronste zijn wenkbrauwen alsof hij de professor probeerde in te schatten.

Held ging door met zijn antwoord. 'Ik geef les aan literatuurstudenten, die liever de klassieken willen bestuderen dan algebra doorgronden.'

De soldaat besepte dat de professor een grap maakte en lachte. Een geforceerde, overdreven lach die bedacht was voor de show en aandacht eiste. Hij herstelde zich snel en keek lange tijd naar Helds bureau terwijl hij langzaam knikte.

Professor Held schoof op zijn stoel en keek naar de klok aan de muur. 'Is er verder nog iets? Als u het niet erg vindt, mevrouw Pender, dan moet ik me nu gaan voorbereiden. Zo dadelijk komt er een andere klas.'

De majoor negeerde hem en liep weer naar het raam om het ijzige uitzicht nogmaals in zich op te nemen. Tussen de zwakke stralen van de zon door begonnen er weer gordijnen van natte sneeuw te vallen. Mevrouw Pender glimlachte ongemakkelijk naar professor Held. Terwijl ze wachtten, voelde het alsof de lucht tussen hen in zich spande. Uiteindelijk draaide de majoor zich om. 'Ik vind onderwijs een mooi vak en zolang u uw heldendaden beperkt tot algebra zal het u goed vergaan.'

Daarna knikte de majoor en liep het lokaal uit. Mevrouw Pender volgde. Held wachtte tot de voetstappen wegstierven voor hij weer uitademde. Hij gooide het bericht over de volkstelling in zijn prullenbak.

Hij stond op en rekte zich uit voor hij naar de kast achter in zijn lokaal liep, waar hij een kleine sleutel uit het borstvakje van

zijn vest haalde om de deur te openen. De kast was helemaal leeg, afgezien van een in mahoniehout gevatte radio. Hij stak zijn hand in de kast en draaide aan de grote schijf. Het schermpje lichtte op en de radio kwam krakend tot leven. De ruimte werd gevuld met klassieke muziek die door de verstikkende atmosfeer sneed. Toen hij weer achter zijn bureau was gaan zitten, zette hij zijn bril af, sloot zijn ogen en haalde diep en langzaam adem.

Aan het eind van de dag schreef Held een nieuwe vergelijking op het bord die door zijn klas moest worden opgelost. Hij wikkelde een wollen sjaal strak om zijn hals en trok zijn jas aan. Met zijn hoed en zijn tas in de hand liep hij het lokaal uit. Terwijl hij stil en met neergeslagen ogen door de gangen liep, straalde hij iets van opzettelijke afstandelijkheid uit. Daardoor werd hij door niemand aangesproken. Het leek alsof hij onzichtbaar was. Hij begaf zich naar de balie van de universiteit, waar hij Hannah Pender zag die een jonge vrouw instrueerde over haar taken.

Mevrouw Pender draaide zich om en zei tegen de vrouw: 'O, en hier is professor Held. Goedenavond, professor. U wilt vast uw post hebben.'

Held knikte.

Hannah draaide zich om en vertelde haar protegé uit welk vakje ze die moest pakken. Ze liep rond achter haar bureau en Held deed net of hij zich concentreerde op de wiskundeboeken die hij vasthield, maar hij kon zich er niet van weerhouden stiekem naar haar te kijken. Ze was heel knap, peinsde hij, knapper dan de vrouw die er voor haar had gewerkt. Die was hoekig gebouwd, had stug haar, een constante uitdrukking van teleurstelling op haar gezicht en het begin van een snor. Deze nieuwe secretaresse, deze Hannah Pender, was heel anders.

'Het spijt me dat ik u vandaag moest storen, professor,' ging ze door, terwijl ze zich naar hem toe draaide en hij snel naar zijn handen keek. 'We hebben zoveel te doen, en we moeten ons ook

verantwoorden aan het Duitse leger. Alsof we het nog niet druk genoeg hebben. En nu heb ik dit jonge meisje, Isabelle, de enige die ze nog voor me over hadden, die ik moet opleiden, en zoals u weet werk ik hier zelf nog maar een paar weken...'

Ze babbelde maar door en Held wachtte, terwijl hij haar aankeek en probeerde niet te laten merken dat hij de vorm van haar gezicht en haar zachte, bruine krullen bestudeerde.

Isabelle, een onopvallend meisje met piekerig, bruin haar dat was vastgezet met een haarspeld, verscheen naast Hannah en gaf haar een stapel brieven die Hannah vervolgens aan Held overhandigde. Hannah bleef maar doorgaan over het weer, haar vele werk en het gebrek aan personeel, en hij nam rustig zijn brieven door. Terwijl ze naar voren leunde om zijn instructies af te wachten, ving hij een zweem van haar parfum op, viooltjes of misschien siringen. Omdat hij niet wilde dat ze zag dat ze hem erg afleidde, legde hij haastig een paar brieven op het bureau en stopte de rest in zijn tas, waarna hij zich snel omdraaide en zei: 'Goedenavond, mevrouw Pender.'

Hannah pakte de post die hij had weggelegd en glimlachte. 'Goedenavond, professor.'

Held knikte, zette zijn hoed op en liep haastig naar de hoofd-uitgang.

Buiten was de kilte van de ochtend teruggekeerd om de avond aan te kondigen. Hij zette zijn hoed steviger op zijn hoofd en liep zwijgend door de straten op weg naar huis. Nadat hij boodschappen had gedaan voor het avondeten, sloeg hij de Staalstraat in, waar hij geconfronteerd werd met een kabaal van boze stemmen. Een jong stel had ruzie met een Duitse officier. Overal bleven mensen vanaf een veilige afstand naar ze staan kijken. Er hing een hulpeloze wanhoop in de lucht, zo dik als de deken van kou om hen heen. Held zag de gezichten van de mensen – de afschuw en de haat, maar ook de angst, alsof ieder van hen de volgende kon zijn.

De soldaat schreeuwde iets over identiteitsdocumenten en de jonge vrouw begon te huilen en zei smekend dat ze op weg was naar de dokter en gewoon was vergeten ze mee te nemen. Held draaide zich om en liep door, met zijn hoofd naar beneden, opzettelijk in de tegenovergestelde richting kijkend toen de vrouw begon te schreeuwen. Hij verzekerde zichzelf ervan dat dit spoedig allemaal voorbij zou zijn. Dat moest wel. Hij ging sneller lopen toen hij zijn straat insloeg. Terwijl hij de echo's van het geschreeuw van de Joodse vrouw nog kon horen, bond hij zijn sjaal om zijn oren om het buiten te sluiten.

Hij haalde een sleutel tevoorschijn toen hij bij de stenen treden kwam die leidden naar de eenvoudige, bruine deur van zijn drie verdiepingen tellende huis. Doordat hij achter hem het geluid van twee marcherende soldaten hoorde, haastte hij zich om het slot open te draaien en zonder aarzeling naar binnen te stappen.

Hij zette zijn tas en zijn linnen boodschappentasje neer en deed de lamp aan. Die verlichtte een leven dat netjes en functioneel, maar ontdaan van warmte was. Een jonge, grijze kat rende naar hem toe, onophoudelijk miauwend. Held kwam tot leven. 'Hallo Kat, ik heb iets voor je meegebracht van de markt. Hoe was je dag? De mijne was interessant.'

Terwijl Held door de gang naar de keuken liep, volgde Kat hem en keek aandachtig toe hoe hij wat stukjes vis in een kom deed en vervolgens voor zichzelf een kop thee zette.

Hij keek op de klok aan zijn keukenmuur. 'Het is bijna tijd,' liet hij Kat weten. 'Ik vraag me af wat het vanavond zal worden.'

Hij maakte de zware luiken boven de gootsteen in zijn keuken los en zette de ramen wijd open. Daarna begon hij aan zijn avondlijke ritueel. Eerst zette hij zorgvuldig een stoel neer tegenover het raam, daarna ging hij zitten, legde een wollen deken op zijn knieën en begon hoopvol, met de thee in zijn hand, te wachten.

De kat sprong op zijn schoot. De laatste zwakke zonnestralen verlichtten de duisternis en gleden over zijn gezicht. Plotseling begon het verwachte moment. Er danste prachtige pianomuziek door het raam.

Terwijl hij Kats soepele lijf streelde, zei hij tegen hem: 'Ah, Chopin, een van de nocturnes.'

Hij sloot zijn ogen en haalde diep adem.